IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

NUTQIDA BUZILIŞLARI BÖLGAN BOLALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI ŞAKLLANTIRIŞNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Tulanova Zarnigor Murodiljon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgaça ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti
Logopediya Yönalişi 3- bosqiç talabasi
zarnigor_tolanova@icloud.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23885641

Annotatsiya: Uşbu maqolada nutqida buzilişlari bölgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantirişning pedagogik asoslari, muloqot könikmalarini rivojlantirişning özига xos xususiyatlari hamda maxsus ta'lim jarayonida qöllaniladigan pedagogik yondaşuvlar yoritiladi. Şuningdek, maktabgaça yoşdagi, jumladan, bolalar serebral falaji taşxisi bölgan bolalarda muloqotga kirişiş, öz istak va ehtiyojlarini ifodalaş, imo-işora va tovuşlar orqali özaro munosabat örnatiş könikmalarini rivojlantiriş masalalariga e'tibor qaratiladi. Maqolada Andijon şahridagi maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotida olib borilgan amaliy kuzatuvlar asosida bolalarning tengdoşlari bilan muloqotga kirişişi va guruh maşğulotlariga moslaşişida kuzatilgan özgarişlar tahlil qilinadi. Şuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanişning kommunikativ könikmalarni rivojlantirişdagi imkoniyatlari körib çiqiladi. Mavzu yuzasidan pedagogik tavsiyalar işlab çiqiş va bolalarning individual kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini taşkil etişning ahamiyati asoslanadi.
Kalit sözlar: kommunikativ kompetensiya, nutq buzilişlari, maxsus pedagogika, logopediya, bolalar serebral falaji, maktabgaça ta'lim, muloqot könikmalari, imo-işora, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations of developing communicative competence in children with speech disorders, focusing on the specific characteristics of communication skills development and pedagogical approaches used in special education. Particular attention is paid to developing communication skills in preschool children, including children diagnosed with cerebral palsy, such as expressing their needs and preferences, initiating social interactions, and communicating through gestures and vocalizations. The article draws on practical observations conducted at a specialized preschool educational institution in Andijan, Uzbekistan, to describe observed changes in children's interactions with peers and their adaptation to group activities. Furthermore, it explores the potential of modern educational technologies in supporting the development of communicative skills. The article highlights the importance of considering children's individual communication needs and organizing educational activities that support social interaction and communication development. The findings are intended to contribute to the understanding of pedagogical approaches that may support the development of communicative competence in children with speech disorders.

Keywords: communicative competence, speech disorders, special education, speech and language therapy, cerebral palsy, preschool education, communication skills, gestures, modern educational technologies.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические основы формирования коммуникативной компетенции у детей с нарушениями речи, особенности развития навыков общения и педагогические подходы, применяемые в условиях специального образования. Особое внимание уделяется развитию коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста, в том числе у детей с диагнозом детского церебрального паралича, формированию умений выражать свои желания и потребности, вступать во взаимодействие с окружающими и общаться посредством жестов и звуковых сигналов. На основе практических наблюдений, проведённых в специализированном дошкольном образовательном учреждении города Андижана, рассматриваются изменения в социальном взаимодействии детей со сверстниками и их адаптации к групповым занятиям. Кроме того, анализируются возможности применения современных образовательных технологий для развития коммуникативных навыков. Подчёркивается важность учёта индивидуальных коммуникативных потребностей детей и организации образовательного процесса, направленного на развитие общения и социального взаимодействия. Материалы статьи могут способствовать более глубокому пониманию педагогических подходов к формированию коммуникативной компетенции у детей с нарушениями речи.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, нарушения речи, специальная педагогика, логопедия, детский церебральный паралич, дошкольное образование, коммуникативные навыки, жесты, современные образовательные технологии.

INTRODUCTION / ВВЕДЕНИЕ

Bugungi kunda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning ta’lim olişi, ijtimoiy muhitga moslaşişi va jamiyat hayotida faol iştirok etişi uçun zarur pedagogik şaroitlarni yaratiş ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, nutqida buzilişlari bölgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Çunki muloqot bolaning atrofdagilar bilan munosabat örnatişi, öz ehtiyoj va istaklarini ifodalaşi, ta’limiy faoliyatda iştirok etişi hamda ijtimoiy tajribani özlaştirişida muhim vosita hisoblanadi. Nutqiy imkoniyatlarning çeklanganligi esa bolaning öz fikrini ifodalaşi, tengdoşlari bilan özaro munosabatga kirişişi va guruh faoliyatida iştirok etişida muayyan qiyinçiliklarni yuzaga keltirişi mumkin. Özbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bölgan bolalarni qöllab-quvvatlaş, ta’lim xizmatlarining sifatini oşiriş va ularning individual rivojlaniş imkoniyatlarini kengaytirişga qaratilgan islohotlar amalga oşirilmoqda. Xususan, Özbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 24-dekabrdagi 818-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bölgan bolalarga sifatli ta’lim oliş imkoniyatlarini yaratiş, ularni jamiyatga integratsiya qiliş va individual rivojlanişini qöllab-quvvatlaş masalalariga qaratilgan. Mazkur qarorda inklyuziv markaz faoliyatini yölga qöyiş, bolalarning individual ta’lim rejalari va rivojlaniş xaritalarini işlab çiqiş, şuningdek, maxsus pedagoglarga metodik va amaliy yordam körsatiş kabi yönalişlar belgilangan [1]. Şuningdek, Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son «Maktabgaça ta’lim va tarbiya tizimini yanada takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida»gi

Farmonida maktabgaça ta’lim sifatini oşiriş, ilğor tajribalar va innovatsion texnologiyalarni joriy etiş hamda öyin asosidagi ta’limni rivojlantirişga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Uşbu yönalişlar maktabgaça yoşdagi bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini taşkil etiş, jumladan, nutqiy va kommunikativ könikmalarini rivojlantiriş uçun ham muhim metodik asos bölib xizmat qilişi mumkin. Xalqaro miqyosda ham inklyuziv va bolaga yönaltirilgan ta’lim, moslaştirilgan öquv materiallari hamda yordamçi texnologiyalardan foydalaniş masalalari dolzarb hisoblanadi. UNICEFning Özbekistondagi faoliyatida inklyuziv ta’limni rivojlantiriş, raqamli texnologiyalardan foydalaniş va ta’lim muhitini bolalarning individual ehtiyojlariga moslaştirişga e’tibor qaratilmoqda [3]. Bunday yondaşuvlar nutqida buzilişlari bölgan bolalarning muloqot imkoniyatlarini kengaytiriş va ta’lim jarayonidagi iştirokini qöllab-quvvatlaş nuqtayi nazaridan ham ahamiyatlidir. Mavzuning dolzarbligi şundaki, kommunikativ kompetensiyani rivojlantiriş faqat oğzaki nutqni şakllantiriş bilan çeklanmaydi. U bolaning muloqotni tuşunişi, özaro munosabatni boşlaşi, javob qaytarişi, ehtiyojlarini ifodalaşi va turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqot vositalaridan foydalana olişini ham qamrab oladi. Şu sababli pedagogik jarayonda bolaning individual imkoniyatlariga mos yondaşuvlarni tanlaş, imo-işoralar, tovuşlar, tasvirlar, öyinlar va tegişli texnologiyalardan maqsadli foydalaniş muhimdir. Nutqida buzilişlari bölgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş jarayoni bolaning yoşi, nutqiy rivojlaniş darajasi, idrok etiş imkoniyatlari, harakat faoliyati va ijtimoiy tajribasi bilan uzviy boğliq. Ayniqsa, bolalar serebral falaji taşxisi bölgan ayrim bolalarda nutqiy ifoda bilan bir qatorda harakatni boşqarişdagi qiyinçiliklar ham kuzatilişi mumkin. Bunday vaziyatda bolaning muloqot imkoniyatlarini faqat oğzaki nutq orqali baholaş yetarli bölmaydi. Uning imo-işoralari, nigohi, tovuşlari, yuz ifodalari va boşqa kommunikativ harakatlarini ham hisobga oliş talab etiladi. Muammoning pedagogik jihati şundaki, bolaga nutqiy topşiriqlarni bajarişni örgatiş bilan birga, uning real muloqot vaziyatlarida iştirok etişi uçun şaroit yaratiş ham zarur. Bola öz istagini bildiriş, yordam söraş, tanlov qiliş, tengdoşiga munosabat bildiriş va birgalikdagi faoliyatda qatnaşiş imkoniyatiga ega bölişi kerak. Şu nuqtayi nazardan, kommunikativ kompetensiyani şakllantirişda maxsus pedagog, logoped, tarbiyaçi va bolaning oilasi hamkorligi muhim örin tutadi. Mazkur muammoni örganişda pedagogik kuzatuv, bolalarning individual xususiyatlarini tahlil qiliş, maşğulotlar jarayonidagi muloqot holatlarini qayd etiş va qöllanilayotgan metodlarning imkoniyatlarini baholaş muhim hisoblanadi. Bunda har bir bolaning rivojlaniş sur’ati turliça bölişi mumkinligi va barça bolalar uçun bir xil natijani kutiş töğri emasligi e’tiborga olinişi lozim. Kommunikativ kompetensiya tuşunçasi şaxsning til vositalaridan foydalaniş bilangina çeklanmaydi. U muloqot vaziyatini anglaş, suhbatdoş bilan özaro munosabat örnatiş, fikr yoki ehtiyojni tegişli şaklda ifodalaş hamda muloqot maqsadiga erişiş könikmalarini ham qamrab oladi. Dell Hymes tomonidan işlab çiqilgan kommunikativ kompetensiya yondaşuvida tilni biliş bilan bir qatorda, undan muayyan ijtimoiy vaziyatlarda örinli foydalana oliş masalasiga e’tibor qaratiladi [4]. Uşbu qaraş nutqida buzilişlari bölgan bolalar bilan işlaşda muloqotning amaliy va ijtimoiy tomonlarini ham hisobga oliş zarurligini körsatadi.

L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlaniş nazariyasida bolaning rivojlanişida ijtimoiy muhit, kattalar bilan hamkorlik va boşqa insonlar bilan özaro munosabat muhim omillar sifatida izohlanadi [5]. Mazkur nazariy yondaşuvdan kelib çiqib, kommunikativ könikmalarni rivojlantiriş jarayonida bolaga muloqot uçun tabiiy va mazmunli vaziyatlar yaratiş, uning mavjud imkoniyatlariga mos yordam körsatiş hamda faoliyatda iştirok etişini rağbatlantiriş muhim deb

qaraladi. J. Brunerning qaraşlarida ham bolaning til va muloqot rivojlanişida kattalar bilan özaro ta'sir, qöllab-quvvatlovçi muhit va birgalikdagi faoliyatning ahamiyati yoritilgan [6]. Bu yondaşuv maktabgaça yoşdagi bolalar bilan olib boriladigan öyinli maşğulotlar, taqlid, navbat bilan harakat qiliş, predmetlarni birgalikda örganiş va sodda muloqot vaziyatlarini taşkil etişning pedagogik ahamiyatini tuşuntirişga yordam beradi. Nutqiy ifodasi çeklangan bolalar bilan işlaşda yordamçi va muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalaniş ham muhim nazariy-amaliy yönaliş hisoblanadi. Bunday vositalarga imo-işoralar, tasvirlar, belgilar, kommunikativ jadvallar va bolaning imkoniyatlariga mos elektron qurilmalar kirişi mumkin. Stephen von Tetzçner, Martine M. Smith, Gloria Soto va boşqa tadqiqotçilarning 2026-yilda çop etilgan şarh maqolasida yordamçi va muqobil kommunikatsiyaning til hamda muloqot rivojlanişi bilan boğliq masalalari tahlil qilingan. Mualliflar uşbu yönalişda ayrim muhim nazariy va empirik savollar hanuz yetarliça örganilmaganini ham ta'kidlaydilar [7]. Bu holat kommunikativ kompetensiyani rivojlantiriş metodlarini individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda tanlaş va ularning natijalarini muntazam örganiş zarurligini körsatadi. Yuqoridagi ilmiy qaraşlardan kelib çiqib, kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş jarayonini bolaga tayyor nutqiy şakllarni örgatiş bilan çeklamasdan, uning muloqotga bölgan ehtiyoji, taşabbusi va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirişga yönaltiriş lozim. Bunda pedagogik ta'sir bolaning individual imkoniyatlariga mos, izçil va maqsadli taşkil etilişi kerak. Nutqida buzilişlari bölgan maktabgaça yoşdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantirişning pedagogik asoslarini örganiş, muloqot könikmalarini rivojlantirişga xizmat qiluvçi pedagogik yondaşuvlarni tahlil qiliş hamda maxsus ta'lim jarayonida ulardan foydalaniş böyiça amaliy tavsiyalar işlab çiqiş. Kommunikativ kompetensiya tuşunçasining mazmuni va uning asosiy tarkibiy qismlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qiliş. Nutqida buzilişlari bölgan maktabgaça yoşdagi bolalarning muloqot xususiyatlarini örganiş. Kommunikativ kompetensiyani şakllantirişda maxsus pedagogik va logopedik yondaşuvlarning örnini aniqlaş. Imo-işoralar, tovuşlar, öyinli maşğulotlar, tasviriy vositalar va zamonaviy texnologiyalardan foydalaniş imkoniyatlarini körib çiqiş. Maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotidagi amaliy kuzatuvlar asosida bolalarning tengdoşlari bilan muloqoti va guruh faoliyatiga moslaşişida namoyon böladigan holatlarni tavsiflaş. Bolalarning individual kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogik jarayonni takomillaştiriş böyiça tavsiyalar işlab çiqiş. Tadqiqotning amaliy ahamiyati maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotlarida bolalarning individual kommunikativ imkoniyatlarini hisobga oliş, ular bilan muloqotga yönaltirilgan maşğulotlarni taşkil etiş va tengdoşlari bilan özaro munosabatlarini qöllab-quvvatlaşga doir tavsiyalar işlab çiqiş bilan belgilanadi. Andijon şahridagi maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotida olib borilgan amaliy kuzatuvlar mazkur masalalarni real pedagogik muhit misolida körib çiqiş imkonini beradi.

METHODS AND MATERIALS / МЕТОДЫ И МАТЕРИАЛЫ

Mazkur tadqiqot nutqida buzilişlari bölgan maktabgaça yoşdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantirişning pedagogik asoslarini örganişga qaratildi. Tadqiqot obyekti sifatida Andijon şahridagi maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayoni, tadqiqot predmeti sifatida esa bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirişga yönaltirilgan pedagogik metodlar, vositalar va maşğulotlarni taşkil etiş xususiyatlari belgilandi. Tadqiqotning asosiy e'tibori bolalarning muloqotga kirişiş, murojaatga munosabat bildiriş, sodda körsatmalarni tuşuniş, öz ehtiyojlarini ifodalaş hamda tengdoşlari bilan özaro

munosabat örnatiş imkoniyatlarini pedagogik kuzatuv asosida örganişga qaratildi. Tadqiqot 2025-yildan 2026-yil oktabr oyigaça davom etgan amaliy pedagogik kuzatuvlarni qamrab oldi. Kuzatuvlar haftasiga ikki marotaba, jami 8 nafar tarbiyalanuvçi iştirok etadigan guruh faoliyati jarayonida amalga oşirildi. Bolalarning aniq yoş çegaralari va taşxislari böyiça batafsil ma'lumotlar mavjud bölmaganligi sababli, tadqiqot iştirokçilari maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotida tarbiyalanayotgan, kommunikativ könikmalarini rivojlantirişga pedagogik yordam körsatiladigan maktabgaça yoşdagi bolalar sifatida tavsiflandi. Bolalarning rivojlaniş xususiyatlari, nutqiy imkoniyatlari, idrok etiş darajasi, diqqatini jamlaş qobiliyati va harakat faoliyatidagi individual farqlar maşğulotlarni rejalaştirişda muhim mezon sifatida hisobga olindi.Kommunikativ kompetensiyaning şakllanişiga ta'sir etuvçi pedagogik omillar sifatida maşğulotlarning mazmuni va davomiyligi, foydalaniladigan körgazmali vositalarning tuşunarliligi, topşiriqlarning murakkablik darajasi, pedagogning muloqot uslubi, rağbatlantiriş va takrorlaş imkoniyatlari, şuningdek, tengdoşlar bilan özaro munosabatga kirişiş uçun yaratilgan şaroitlar e'tiborga olindi. Bundan taşqari, bolalarning ayni paytdagi jismoniy va ruhiy holati, çarçaş darajasi, maşğulotga qiziqişi va faoliyatda iştirok etişga tayyorligi ham muhim omillar sifatida qaraldi. Şu sababli maşğulotlar barça bolalar uçun bir xil şaklda taşkil etilmadi, balki ularning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga muvofiq moslaştirildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, tavsifiy tahlil va turli davrlarda kuzatilgan kommunikativ xatti-harakatlarni qiyosiy örganiş usullaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatuv orqali bolalarning ismi aytilganda qaraşi, pedagog bilan köz kontaktini örnatişi, sodda topşiriqlarni tuşunişi va bajarişi, söralgan predmet yoki tasvirni körsatişi, imo-işoralar orqali ehtiyojlarini ifodalaşi, tovuşlar va ayrim sözlarni takrorlaşga intilişi hamda tengdoşlari bilan birgalikdagi öyinlarda iştirok etişi örganildi. Tavsifiy tahlil kuzatilgan xatti-harakatlarning mazmunini, ularning muloqot jarayonidagi ahamiyatini va individual rivojlaniş xususiyatlari bilan boğliqligini izohlaşga xizmat qildi. Qiyosiy kuzatuv esa dastlabki davrda va keyingi maşğulotlarda namoyon bölgan xatti-harakatlarni özaro taqqoslaş imkonini berdi. Mazkur metodlar kundalik pedagogik faoliyat davomida qöllanildi; standartlaştirilgan diagnostik testlar, maxsus ölçov şkalalari yoki statistik tahlil usullari qöllanilgani haqida ma'lumot mavjud emas. Amaliy pedagogik jarayon haftasiga ikki marotaba taşkil etilib, har bir maşğulot, asosan, 10–15 daqiqa davom etdi. Maşğulotlarning davomiyligi bolalarning diqqatini jamlaş imkoniyati, topşiriqni bajariş sur'ati va joriy holatiga qarab belgilandi. Pedagogik faoliyatda didaktik va interaktiv öyinlar, rangli kartoçkalar, ertaklar, şe'rlar, qöşiqlar, musiqiy va ritmik öyinlar, neyrogimnastika maşqlari, interaktiv doska hamda televizor orqali namoyiş etiladigan körgazmali materiallardan foydalanildi. Uşbu vositalar bolalarning maşğulotga qiziqişini oşiriş, diqqatini muayyan faoliyatga yönaltiriş, taqlid qilişga undaş va turli kommunikativ vaziyatlarda iştirok etişini qöllab-quvvatlaş maqsadida tanlandi. Didaktik öyinlar va kartoçkalar orqali bolalarning predmetlarni tanişi, körsatmalarni tuşunişi, tanlov qilişi va kerakli tasvirni körsatişi rağbatlantirildi. Ertaklar, şe'rlar va qöşiqlardan foydalaniş jarayonida tovuşlarga munosabat bildiriş, ayrim sözlarni takrorlaş, tinglaş va taqlid qiliş könikmalarini rivojlantirişga e'tibor qaratildi. Musiqiy-ritmik öyinlar va neyrogimnastika maşqlari esa bolalarning faoliyatga jalb etilişi, harakatlarni takrorlaşi va maşğulotda iştirok etişini qöllab-quvvatlaşga yönaltirildi. Interaktiv doska va televizor orqali beriladigan vizual materiallar topşiriqlarni körgazmali tarzda taqdim etiş va bolalarning e'tiborini jalb qiliş uçun qöllanildi.

Maşğulotlar davomida oğzaki nutq bilan bir qatorda nigoh, imo-işora, tovuş va boşqa noverbal ifoda vositalariga ham alohida e'tibor berildi.

Tadqiqotçi amaliy jarayonda tarbiyaçiga yordamçi sifatida iştirok etdi, şuningdek, özlaştirilişi mumkin bölgan sodda va örtaça murakkablikdagi ayrim maşğulotlarni mustaqil olib bordi. Maşğulotlarda topşiriqlarni bosqiçma-bosqiç murakkablaştiriş, körsatmalarni zarur hollarda takrorlaş, bolaga javob beriş uçun yetarli vaqt ajratiş va uning individual imkoniyatlariga mos yordam körsatiş tamoyillariga amal qilindi. Bolaning holati maşğulotni davom ettiriş uçun qulay bölmagan vaziyatlarda faoliyat mazmunini moslaştirişga ustuvor ahamiyat berildi. Kundalik pedagogik faoliyat davomida olib borilgan kuzatuvlar natijasida ayrim tarbiyalanuvçilarning maşğulotlarga kirişişi va guruh faoliyatida iştirok etişida ijobiy özgarişlar sezildi. Dastlab ayrim bolalarda maşğulotga qöşilişdagi qiyinçiliklar va injiqlik holatlari kuzatilgan bölsa, taxminan bir yarim yillik kuzatuv davomida bunday holatlarning ayrim bolalarda kamaygani qayd etildi. Şuningdek, köz kontaktini örnatiş, ismi aytilganda qaraş, sodda topşiriqlarni tuşuniş, kerakli predmetni körsatiş, imo-işoralardan foydalaniş, tengdoşlari bilan öynaş hamda tovuş yoki sözlarni takrorlaşga intiliş kabi kommunikativ xatti-harakatlarda ijobiy siljişlar kuzatildi. Uşbu holatlar bolalarning muloqotga kirişiş va guruh maşğulotlarida iştirok etiş imkoniyatlarini tavsiflovçi sifat körsatkiçlari sifatida tahlil qilindi. Kuzatuv natijalarini talqin qilişda bolalarning individual rivojlaniş sur'atlari va boşlanğiç imkoniyatlari turliça ekanligi hisobga olindi. Özgarişlar kundalik amaliy faoliyat davomida kuzatilganligi sababli, ular miqdoriy samaradorlik körsatkiçlari emas, balki pedagogik jarayonda namoyon bölgan holatlarning tavsifi sifatida baholandi. Şuningdek, kuzatilgan ijobiy siljişlarni faqat muayyan maşğulot yoki pedagogik vositaning bevosita ta'siri bilan izohlaş uçun yetarli eksperimental dalillar mavjud emas. Şu nuqtayi nazardan, tadqiqot materiallari maxsus maktabgaça ta'lim şaroitida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirişning amaliy xususiyatlarini yoritiş va keyingi pedagogik tadqiqotlar uçun yönalişlarni belgilaşga xizmat qiladi.

RESULTS / РЕЗУЛЬТАТЫ

Andijon şahridagi maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotida 2025–2026-yillar davomida olib borilgan pedagogik kuzatuvlar nutqida buzilişlari bölgan bolalarning kommunikativ faolligida ayrim ijobiy özgarişlar kuzatilganini körsatdi. Maşğulotlar jarayonida bolalarning pedagog bilan özaro munosabatga kirişişi, berilgan körsatmalarga munosabat bildirişi, öz ehtiyojlarini ifodalaşi va guruh faoliyatida iştirok etişi kabi holatlarga alohida e'tibor qaratildi. Kuzatilgan özgarişlar bolalarning individual rivojlaniş xususiyatlarini hisobga olgan holda tavsifiy jihatdan tahlil qilindi. Dastlabki kuzatuvlarda ayrim bolalarda maşğulotlarga qöşiliş, pedagogning murojaatiga munosabat bildiriş va topşiriqlarni bajarişga jalb etiliş bilan boğliq qiyinçiliklar namoyon böldi. Ba'zi vaziyatlarda bolalarning faoliyatga kirişişi uçun qöşimça rağbatlantiriş, körsatmalarni takrorlaş va körgazmali vositalardan foydalaniş talab etildi. Keyingi maşğulotlarda esa ayrim tarbiyalanuvçilarning faoliyatga jalb etilişida özgarişlar kuzatildi. Xususan, maşğulot mazmuniga qiziqiş bildiriş, pedagogning harakatlariga e'tibor qaratiş va taklif etilgan faoliyatda iştirok etişga intiliş kabi holatlar qayd etildi. Şuningdek, uzoq muddatli kuzatuvlar davomida ayrim bolalarda maşğulot boşlanişida kuzatilgan injiqlik holatlari kamaygani sezildi. Biroq mazkur özgarişlar barça bolalarda bir xil darajada namoyon bölmadi. Kommunikativ kompetensiyaning muhim körsatkiçlaridan biri bolaning muloqotga kirişiş va suhbatdoşning murojaatiga munosabat bildiriş

imkoniyatidir. Kuzatuvlar davomida ayrim bolalarda ismi aytilganda qaraş, pedagogning yuziga e'tibor qaratiş, sodda körsatmalarga munosabat bildiriş va kerakli predmetni tanlaş kabi xatti-harakatlar kuzatildi. Bunday holatlar bolaning muloqot vaziyatiga e'tibor qaratişi va pedagog bilan özaro aloqaga kirişiş imkoniyatlarini tavsiflaydi. Şu bilan birga, köz kontaktining mavjudligi yoki davomiyligini mustaqil ravişda kommunikativ kompetensiyaning töliq şakllanganligi belgisi sifatida baholaş mumkin emas. Mazkur körsatkiçlar bolaning boşqa kommunikativ harakatlari bilan birgalikda tahlil qilindi. Maşğulotlarda rangli kartoçkalar, predmetli tasvirlar, didaktik öyinlar, ertaklar, şe'rlar, qöşiqlar va interaktiv materiallardan foydalaniş bolalarga topşiriqlarni körgazmali tarzda taqdim etiş imkonini berdi. Masalan, predmet yoki tasvirni tanlaşga qaratilgan topşiriqlarda boladan kerakli rasmni körsatiş, ikki predmetdan birini tanlaş yoki pedagogning körsatmasiga muvofiq harakat qiliş talab etildi. Bunday vaziyatlarda kommunikativ javob faqat oğzaki söz bilan emas, balki nigoh, qöl harakati, imo-işora yoki boşqa tuşunarli javob şakllari orqali ham namoyon bölişi mumkinligi hisobga olindi. Natijada bolaning muloqotdagi iştirokini uning faqat talaffuz imkoniyatlari bilan çeklamasdan baholaş zarurligi amaliy kuzatuvlarda ham namoyon böldi. Tovuşlar, şe'rlar va musiqiy-ritmik öyinlardan foydalanilgan maşğulotlarda ayrim bolalarning tovuşlarga e'tibor qaratişi, pedagog harakatlariga taqlid qilişi va ayrim tovuş yoki sözlarni takrorlaşga intilişi kuzatildi. Bunday faoliyatlar bolaga muloqot jarayonida javob qaytariş, taqlid qiliş va navbat bilan harakat bajariş imkoniyatini yaratdi. Şu bilan birga, tovuş yoki sözlarni takrorlaşdagi özgarişlar bolaning umumiy kommunikativ rivojlanişini töliq ifodalamaydi. Şu sababli ular boşqa körsatkiçlar, jumladan, ehtiyojni bildiriş, körsatmani tuşuniş va özaro munosabatga kirişiş holatlari bilan birgalikda körib çiqildi. Guruh maşğulotlari va birgalikdagi öyinlar davomida ayrim tarbiyalanuvçilarning tengdoşlari bilan yonma-yon faoliyat olib borişi, umumiy maşğulotga qöşilişi va boşqa bolalarning harakatlariga munosabat bildirişi kabi holatlar qayd etildi.

DISCUSSION / ОБСУЖДЕНИЕ

Tadqiqot davomida olib borilgan pedagogik kuzatuvlar nutqida buzilişlari bölgan maktabgaça yoşdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş jarayoni köp qirrali pedagogik yondaşuvni talab qilişini körsatdi. Kuzatilgan ayrim ijobiy özgarişlar bolalarning muloqotga kirişişi, pedagog murojaatiga munosabat bildirişi, sodda topşiriqlarni bajarişi va guruh faoliyatida iştirok etişi kabi könikmalarni rivojlantirişda maşğulotlarni bolaning individual imkoniyatlariga moslaştiriş muhimligini körsatadi. Bunda kommunikativ rivojlanişni faqat oğzaki nutqning şakllanişi bilan baholaş yetarli emas. Bolaning imo-işora, nigoh, tovuş, yuz ifodasi va tasvirlarni tanlaş orqali öz fikri yoki ehtiyojini ifodalaşi ham muloqot faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Olingan kuzatuvlar Dell Hymes tomonidan asoslangan kommunikativ kompetensiya yondaşuvi bilan mazmunan uyğunlaşadi. Olim kommunikativ kompetensiyani til vositalarini biliş bilangina çeklamasdan, ulardan muayyan ijtimoiy vaziyatlarda örinli foydalaniş qobiliyati bilan ham boğlaydi [4]. Uşbu nuqtayi nazardan, maxsus maktabgaça ta'lim şaroitida bolaning ayrim tovuşlarni töğri talaffuz qilişi yoki sözlarni takrorlaşi bilan bir qatorda, muloqot maqsadini amalga oşira olişi ham muhimdir. Masalan, bolaning kerakli predmetni körsatişi, yordam söraşga intilişi, tanlov qilişi yoki tengdoşining harakatiga munosabat bildirişi kommunikativ kompetensiyaning amaliy namoyon böliş şakllari sifatida qaralişi mumkin. Şu sababli pedagogik faoliyatda nutqiy maşqlarni real muloqot vaziyatlari bilan uyğunlaştiriş

maqsadga muvofiq. L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlaniş nazariyasi ham tadqiqot natijalarini izohlaş uçun muhim nazariy asos bölib xizmat qiladi [5]. Mazkur yondaşuvda bolaning rivojlanişida ijtimoiy muhit, kattalar bilan hamkorlik va birgalikdagi faoliyatning ahamiyati ta'kidlanadi. Amaliy kuzatuvlarda pedagogning körsatmalarni takrorlaşi, bolaga javob beriş uçun yetarli vaqt ajratişi, zarur hollarda körgazmali yordam körsatişi va topşiriqlarni bosqiçma-bosqiç taşkil etişi kabi usullar qöllanildi. Bunday yondaşuvlar bolaning mavjud imkoniyatlariga mos ravişda faoliyatda iştirok etişini qöllab-quvvatlaşga xizmat qiladi. Şu bilan birga, kuzatuvlarda qayd etilgan özgarişlar Vigotskiy nazariyasining bevosita eksperimental tasdiği hisoblanmaydi, balki uning asosiy ğoyalari bilan izohlanişi mumkin bölgan amaliy holatlardir. J. Brunerning bola tilining rivojlanişida kattalar bilan özaro ta'sir, qöllab-quvvatlovçi muhit va birgalikdagi faoliyatga bergan e'tibori ham tadqiqot mavzusi bilan uzviy boğliq [6]. Maktabgaça yoşdagi bolalar bilan ötkaziladigan didaktik va interaktiv öyinlar, ertaklar, şe'rlar, qöşiqlar hamda taqlidga asoslangan maşqlar muloqot uçun tabiiy vaziyatlarni yaratişi mumkin. Bunday faoliyatlarda bola faqat topşiriqni bajaruvçi sifatida emas, balki tanlov qiluvçi, javob qaytaruvçi va özaro munosabatga kirişuvçi iştirokçi sifatida qatnaşadi. Tadqiqot jarayonida ayrim bolalarning maşğulotlarga jalb etilişi va pedagogning harakatlariga munosabat bildirişida kuzatilgan özgarişlar mazkur yondaşuvlarning amaliy ahamiyatini körib çiqiş imkonini beradi. Biroq qöllanilgan vositalarning qaysi biri köproq samara berganini aniqlaş uçun ularni alohida örganişga qaratilgan qöşimça tadqiqotlar zarur.Nutqiy ifodasi çeklangan bolalarda yordamçi va muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalaniş masalasi ham alohida e'tiborga loyiq. Bunday vositalar oğzaki nutqni qöllab-quvvatlaş yoki ayrim vaziyatlarda uning örnini töldiriş uçun işlatilişi mumkin. Imo-işoralar, predmetli rasmlar, belgilar va kommunikativ jadvallar bolaga tanlov qiliş, ehtiyojini bildiriş va muloqotda faol iştirok etiş imkonini beradi. Stephen von Tetzçner, Martine M. Smith, Gloria Soto va boşqa tadqiqotçilarning yordamçi va muqobil kommunikatsiyaga oid işlari uşbu yönalişdagi nazariy va amaliy masalalarni örganiş muhimligini körsatadi [7]. Mazkur yondaşuvdan kelib çiqib, nutqiy imkoniyatlari çeklangan bolalarning muloqotini faqat oğzaki javoblar bilan baholamaslik, balki ular foydalanadigan barça tuşunarli kommunikatsiya vositalarini hisobga oliş lozim. Bolalar serebral falaji taşxisi bölgan bolalar bilan işlaşda individual yondaşuvning ahamiyati yanada ortadi. Ayrim bolalarda harakatni boşqarişdagi qiyinçiliklar imo-işora qiliş, predmetni uşlaş yoki körsatiş imkoniyatlariga ta'sir qilişi mumkin. Şuning uçun bolaning javob beriş usulini tanlaşda uning harakat imkoniyatlari, idrok etiş xususiyatlari va individual ehtiyojlari hisobga olinişi kerak. Masalan, qöl bilan körsatiş qiyin bölgan bolaga nigoh orqali tanlaş, moslaştirilgan tasvirlar yoki pedagog tomonidan taqdim etiladigan ikki variantdan birini tanlaş imkoniyati berilişi mumkin. Bunday moslaştirişlar bolaning kommunikativ taşabbusini qöllab-quvvatlaşga qaratiladi. Şu bilan birga, muayyan moslaştirişni tanlaş bolaning individual baholaş natijalariga va tegişli mutaxassislar tavsiyalariga asoslanişi lozim. Tadqiqotning pedagogik ahamiyati şundaki, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirişda kundalik ta'lim-tarbiya jarayonining özidan maqsadli foydalaniş mumkin. Muloqot faqat alohida logopedik maşğulotlarda emas, balki ovqatlaniş, öyin, sayr, maşğulotga tayyorgarlik va boşqa kundalik vaziyatlarda ham rivojlantirilişi mumkin. Masalan, tarbiyaçi bolaga öyinçoqni darhol beriş örniga, uning tanlovini bildirişiga imkon yaratişi, kerakli predmetni söz, imo-işora yoki tasvir orqali söraşini rağbatlantirişi mumkin. Bunda bolaning javobi oğzaki bölişini majburiy talab qilişdan köra, uning tuşunarli kommunikativ harakatini qabul qiliş va asta-sekin yangi muloqot şakllarini özlaştirişiga yordam beriş muhimdir.

Olingan kuzatuvlar asosida bir neçta metodik tavsiyalarni ilgari suriş mumkin. Birinçidan, har bir bolaning boşlanğiç kommunikativ imkoniyatlarini aniqlaş va individual kuzatuv varaqasini yuritiş tavsiya etiladi. Unda bolaning murojaatga munosabati, körsatmalarni tuşunişi, ehtiyojlarini ifodalaş usullari, mustaqil muloqot taşabbusi va tengdoşlari bilan özaro munosabatlari qayd etilişi mumkin. Ikkinçidan, maşğulotlarda oğzaki körsatmalarni predmetli tasvirlar, imo-işoralar va amaliy namoyiş bilan birgalikda qöllaş maqsadga muvofiq. Uçinçidan, bolaga javob beriş uçun yetarli vaqt ajratiş, topşiriqlarni kiçik bosqiçlarga ajratiş va zarur yordamni izçil kamaytirib boriş lozim. Törtinçidan, bolalarning muloqotga kirişişiga imkon beradigan juftlikdagi öyinlar, navbat bilan bajariladigan harakatlar va umumiy maqsadga yönaltirilgan maşğulotlarni taşkil etiş foydali bölişi mumkin. Beşinçidan, pedagog, logoped, maxsus pedagog va ota-onalar örtasidagi hamkorlikni kuçaytiriş zarur. Ta’lim muassasasi va oilada qöllaniladigan kommunikativ usullarning özaro muvofiqlaştirilişi bolaning turli vaziyatlarda muloqot qiliş imkoniyatlarini qöllab-quvvatlaşi mumkin. Oltinçidan, kommunikativ rivojlanişni muntazam kuzatib boriş, dastlabki holat bilan keyingi özgarişlarni taqqoslaş va qaydlarni saqlaş tavsiya etiladi. Bunda bolaning muvaffaqiyatini faqat aytilgan sözlar soni bilan emas, balki mustaqil murojaat qiliş, tanlov bildiriş, yordam söraş, javob qaytariş va ijtimoiy faoliyatda iştirok etiş kabi körsatkiçlar orqali ham baholaş lozim.Şu bilan birga, tadqiqot natijalarini talqin qilişda uning çeklovlarini hisobga oliş zarur. Kuzatuvlar sakkiz nafar tarbiyalanuvçi iştirokidagi pedagogik faoliyat doirasida olib borilgan bölsa-da, bolalarning aniq yoşi, taşxislari va boşlanğiç rivojlaniş darajasi böyiça töliq ma’lumotlar mavjud emas. Şuningdek, standartlaştirilgan baholaş vositalari, nazorat guruhi va statistik tahlil qöllanilmagan. Şu sababli kuzatilgan ijobiy siljişlarni barça nutq buzilişlari mavjud bolalarga umumlaştiriş yoki muayyan pedagogik vositalarning sababiy samarasi sifatida talqin qiliş mumkin emas. Kelgusida iştirokçilarning boşlanğiç xususiyatlarini aniq tavsiflaş, muntazam kuzatuv mezonlarini belgilaş va natijalarni tizimli qayd etiş tadqiqotning ilmiy asoslanganligini oşirişi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot mavzusi doirasidagi amaliy kuzatuvlar kommunikativ kompetensiyani şakllantirişda bolaga yönaltirilgan, moslaşuvçan va köp vositali pedagogik yondaşuvning ahamiyatini körsatadi. Bolaning mavjud kommunikativ imkoniyatlarini tan oliş, muloqotga kirişiş taşabbusini qöllab-quvvatlaş va ijtimoiy vaziyatlarda faol qatnaşişi uçun şaroit yaratiş maxsus maktabgaça ta’lim jarayonini takomillaştirişning muhim yönalişlari hisoblanadi.

CONCLUSION / ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Olib borilgan nazariy tahlil va pedagogik kuzatuvlar nutqida buzilişlari bölgan maktabgaça yoşdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş maxsus ta’lim jarayonining muhim yönalişlaridan biri ekanligini körsatadi. Kommunikativ kompetensiya faqat oğzaki nutqni egallaş bilan çeklanmay, bolaning muloqotni tuşunişi, öz ehtiyoj va istaklarini ifodalaşi, murojaatga javob qaytarişi hamda tengdoşlari va kattalar bilan özaro munosabatga kirişiş imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Şu sababli bolaning kommunikativ rivojlanişini baholaşda uning individual nutqiy imkoniyatlari bilan bir qatorda, imo-işora, nigoh, tovuş, yuz ifodasi va boşqa noverbal muloqot vositalaridan foydalanişi ham hisobga olinişi zarur.Andijon şahridagi maxsus maktabgaça ta’lim taşkilotida olib borilgan amaliy pedagogik kuzatuvlar davomida ayrim tarbiyalanuvçilarning maşğulotlarda iştirok etişi, pedagog murojaatiga munosabat bildirişi, sodda topşiriqlarni bajarişi, predmetlarni tanlaşi va tengdoşlari bilan özaro munosabatga kirişişida ijobiy siljişlar kuzatildi. Mazkur holatlar individual yondaşuv, körgazmali materiallar, didaktik öyinlar, takrorlaş, taqlid va

muloqotga yönaltirilgan faoliyatni pedagogik jarayonda qöllaş imkoniyatlarini körsatadi. Biroq kuzatilgan özgarişlar barça bolalarda bir xil namoyon bölmaganligi sababli, har bir tarbiyalanuvçining rivojlaniş sur'ati va boşlanğiç imkoniyatlarini alohida hisobga oliş muhimdir. Tadqiqot natijalaridan kelib çiqib, maxsus maktabgaça ta'lim taşkilotlarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantiriş uçun quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:— har bir bolaning kommunikativ imkoniyatlari va individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda rivojlantiruvçi maşğulotlarni rejalaştiriş;— bolalarning muloqotga kirişiş taşabbusini qöllab-quvvatlaş, ularga tanlov qiliş, yordam söraş va öz istaklarini tuşunarli şaklda ifodalaş imkoniyatini yaratiş;— oğzaki nutq bilan bir qatorda imo-işoralar, predmetli rasmlar, belgilar va boşqa moslaştirilgan kommunikatsiya vositalaridan foydalaniş;— didaktik va interaktiv öyinlar, ertaklar, şe'rlar, qöşiqlar hamda birgalikdagi faoliyat orqali bolalarning muloqotga bölgan qiziqişini rağbatlantiriş;— maşğulotlarda topşiriqlarni bolaning imkoniyatlariga moslaştiriş, zarur hollarda körsatmalarni takrorlaş va javob beriş uçun yetarli vaqt ajratiş;— pedagog, logoped, maxsus pedagog va ota-onalar hamkorligini kuçaytirib, bolaga turli muhitlarda muloqot qiliş imkoniyatlarini yaratiş;— kommunikativ könikmalardagi özgarişlarni muntazam kuzatiş va qayd etiş orqali keyingi pedagogik işlarning mazmunini takomillaştirib boriş.Şunday qilib, nutqida buzilişlari bölgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani şakllantiriş bolaning mavjud imkoniyatlarini aniqlaş, uning kommunikativ taşabbusini qöllab-quvvatlaş va mazmunli muloqot vaziyatlarini yaratişga asoslanişi lozim. Pedagogik jarayonni individual ehtiyojlarga mos taşkil etiş bolalarning ta'limiy faoliyatda iştirok etişi va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirişi uçun zarur şaroitlarni yaratişga xizmat qilişi mumkin. Kelgusida uşbu yönalişdagi tadqiqotlarda kommunikativ rivojlaniş mezonlarini aniqlaştiriş, kuzatuv natijalarini tizimli qayd etiş va turli pedagogik yondaşuvlarning imkoniyatlarini çuqurroq örganiş maqsadga muvofiq.

REFERENCES / СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Özbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 24-dekabrdagi 818-son qarori. Alohida ta'lim ehtiyojlari bölgan bolalarga sifatli ta'lim oliş imkoniyatini yaratiş, ularni jamiyatga integratsiya qiliş va individual rivojlanişini qöllab-quvvatlaş çora-tadbirlari töğrisida. — Qonunçilik ma'lumotlari milliy bazasi. — URL: https://lex.uz/docs/-7942665
2. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmoni. Maktabgaça ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida. — Qonunçilik ma'lumotlari milliy bazasi. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-8037353
3. UNICEF Uzbekistan. Education. — UNICEF'ning Özbekistondagi rasmiy veb-sahifasi. — URL: https://www.unicef.org/uzbekistan/en/education (murojaat sanasi: 29.10.2026).
4. Hymes D. H. On Communicative Competence // Pride J. B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics: Selected Readings. — Harmondsworth: Penguin Books, 1972. — P. 269–293.
5. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psyçological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. — 159 p.
6. Bruner J. S. Çild's Talk: Learning to Use Language. — Oxford: Oxford University Press, 1983. — 144 p.
7. von Tetzçner S., Smith M. M., Soto G., et al. Augmentative and Alternative Communication and Language: Some Old and New Urgent Issues // Current Developmental Disorders Reports. — 2026. — Vol. 13. — Article 17. — DOI: https://doi.org/10.1007/s40474-026-00363-4.